

О.М. КИРИЧЕНКО,

к.е.н.,

Структурні зрушення в галузях економіки: світові тенденції

В статті автором здійснено узагальнення світових тенденцій провідних країн світу відносно напрямків змін структури виробництва товарів та послуг в розрізі видів економічної діяльності.

В статье автором проведено обобщения мировых тенденций ведущих стран мира относительно направления изменений структуры производства товаров и услуг в разрезе видов экономической деятельности.

In the article the author conducted generalization generalization trends leading countries in the world Regarding direction changes to the production structure of goods and services in the economic activities breakdown species.

Постановка проблеми. Сучасне світове господарство являє собою розгалужену, складну мегаекономічну систему, цілісність якої забезпечується розвинутим міжнародним поділом і кооперацією праці, взаємодією сукупності інтенсивних міжнародних ринків, валютно-фінансовими і кредитними відносинами. Величезні масштаби світогосподарського товарообороту, фінансових, технологічних ресурсів, з одного боку, засвідчують дедалі вагомішу роль зовнішньоекономічних факторів у господарському поступі окремих країн. З іншого боку, посилюється вразливість національних економік, особливо середньо- і слаборозвинутих країн стосовно турбулентних процесів, фінансових криз, як-от ті, що прокотилися останнім часом.

Одним з головних завдань зовнішньоекономічної політики України за цих умов є розробка алгоритму оптимальної взаємодії національної економіки зі світовим господарством у контексті бурхливих і швидкоплинних змін і трансформацій, що відбуваються і в світовій, і в національній економіці. Високий динамізм цих процесів ускладнює вибір моделі зовнішньоекономічної стратегії, яка в найзагальнішому вигляді має спрямовуватися на формування відкритої економіки, бути структурно орієнтованою, наближеною до імпортозаміщувального типу з переважною орієнтацією на розвиток місткого внутрішнього ринку.

Метою статті є узагальнення світових тенденцій провідних країн світу відносно напрямків змін структури виробництва товарів та послуг.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Місце й роль України в міжнародному поділі праці, у світових економічних процесах залежить від багатьох факторів. Серед них визначальними є її природно-ресурсний і людський потенціали, рівень економічного і науково-технологічного розвитку, профіль спеціалізації (в регіональному і світовому масштабі), стан інституційної системи та зовнішньоекономічної інфраструктури. Повноцінна участь України у світогосподарських процесах стане можливою лише за умови якісного вдосконалення всіх складових, що визначають становище країни у світовій економіці і міжнародних економічних відносинах.

Досліджуючи еволюційний розвиток структури національних економік, англійський економіст Колін Кларк обґрунтував концепцію «трьох секторів», згідно з якою в процесі розвитку економіки відбувається послідовна зміна ролей трьох основних її секторів (первинного – виробництво сировини; вторинного – види діяльності, що переробляють сировину в кінцеву продукцію та третинного – види діяльності, що обслуговують і сприяють розвитку перших двох секторів і забезпечують відтворення робочої сили). Відповідно до теорії К. Кларка сектори економіки мають свій життєвий цикл і під впливом економічних зсувів у структурі потреб людей відбувається послідовний перехід провідної ролі секторів (для економічного розвитку в цілому): від первинного до третинного [1].

У подальшому Д. Белл деталізував третинний сектор, виділивши четвертинний (обслуговування бізнесу) та п'ятинний (послуги, спрямовані на людський розвиток) [2]. У наукових публікаціях підкреслюється визначальна роль знань та інформації як чинників економічного зростання, а також удосконалення інституційних засад національних економік, що у свою чергу пов'язується з подальшою диверсифікацією структури економіки. Цьому сприяє посилення глобалізаційних процесів, що призвело до утворення гео економічного простору в якому на рівні з національними економіками функціонують транснаціональні

корпорації. Неоднакові процеси структурування у цих кластерах створюють умови для постійного перегляду галузевої структури виробництва.

Виклад основного матеріалу. Характерною рисою виробництва на сучасному етапі науково-технічної революції (НТР) є те, що рамки і перспективи розвитку багатьох базових галузей обумовлюються рівнем освоєння досягнень НТР, а також новими обставинами, які створились через структурні кризи та зростаюче забруднення довкілля. Приміром, для подальшого розвитку електроніки потрібні надчисті матеріали, які можуть бути отримані лише в космічних умовах, що і визначає рамки розвитку цього виду діяльності.

За умов переплетіння циклічних і структурних криз нагальною стала необхідність перебудови національних економік на основі енерго- та матеріалозберігаючих технологій, широкого використання міні- і мікроЕОМ, мікропроцесорів, безвідходних технологій. Це впливає на прискорення розвитку низки нових галузей, зокрема, виробництва устаткування для захисту довкілля, виробництва найновіших засобів зв'язку, інформаційних, аерокосмічних систем, формування такого виду діяльності як біоінженіринг.

В результаті зрушень не лише виникають нові галузі, але й посилюється болючий процес злому тих напрямів виробничої спеціалізації, які склалися передусім у базових галузях. Для багатьох національних господарюючих суб'єктів основним завданням стала швидка і гнучка адаптація до вимог часу.

Аналіз структури національних економік, її зміни впродовж останнього десятиріччя минулого століття та перших десяти років поточного здійснюється передусім на стадії виробництва ВВП за показником валової доданої вартості.

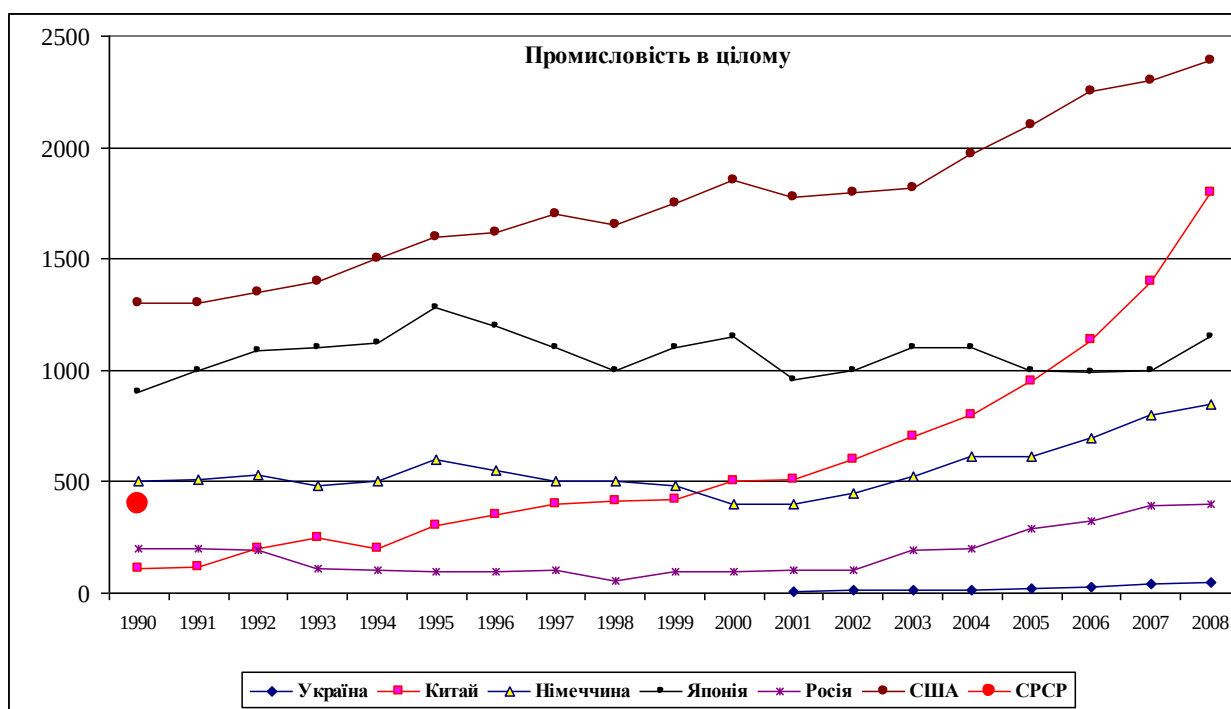

Рис. 1 - Валова додана вартість за видами економічної діяльності: видобуток корисних копалин, обробні виробництва, виробництво і розподіл електроенергії, газу та води, млрд. дол., поточні ціни.

Джерело: United Nations Statistics Division, UN Data Retrieval System, National Accounts Estimates of Mains Aggregates.

Як видно з рис. 1, Китай випередив за показником ВДВ: у 1992 р. – Росію, у 1995 – Великобританію (та Італію), у 2000 – Німеччину, у 2006 – Японію у 2010 – США.

Таблиця 1.1. - Структура валової доданої вартості

Групи країн за рівнем доходу на одну особу	Рік	Сільське, рибне та лісове господарство	Індустрія	у тому числі обробна промисловість	Послуги
Низький дохід	1990	32	26	15	42
	2008	24	27	14	49
Середній дохід	1990	15	39	24	46
	2008	10	36	22	54
Високий дохід	1990	3	33	22	64
	2008	2	27	18	71

Джерело: 2008 World Development Indicators. The World Bank..

З табл. 1 видно, що основними загальносвітовими тенденціями макроструктурних зрушень є стале скорочення у виробництві ВВП частки аграрного сегменту

економіки та зростання частки послуг, які притаманні країнам як з високим, так і з низьким рівнем доходу на душу населення.

Бідні країни мають найвищу частку сільського, рибного та лісового господарства, але й у цьому первинному секторі до індустріального етапу розвитку економіки відбувається суттєве зниження цієї частки.

Країни з середнім рівнем доходу на одну особу мають відносно високу частку промисловості, в тому числі обробної, у структурі ВДВ, тобто вони знаходяться на індустріальній стадії розвитку, хоч зниження цієї частки в кінці періоду, що аналізується, а також зниження частки промислових товарів впливають на підвищення частки послуг.

Високі питомі доходи розвинутих країн сприяють збагаченню структури потреб та швидшому зростанню в ній духовних потреб порівняно з матеріальними. У цієї групи країн характерною є найвища та зростаюча частка послуг при зменшенні частки не лише аграрних видів діяльності, але й індустріальних. Це є свідченням поширення постіндустріальної економіки у світі.

Отже структурування економіки за 1990-2009 рр. здійснювалось головним чином за рахунок динамічного розвитку сфери послуг та обробної промисловості. Так, за даними Світового Банку, частка первинного сектора скоротилася: майже втричі в Польщі (з 8 до 3%), в 4 рази в Угорщині (з 15 до 4%) та Литві (з 27 до 7%), більш ніж в 4 рази в Естонії (з 17 до 4%), а в Латвії навіть більш ніж в 5 разів (з 22 до 5%). Певний вплив на ці процеси в країнах Балтії та Угорщині справило також реальне скорочення аграрного виробництва. Таке явище в останні роки має місце і в окремих розвинених країнах: Японії, Об'єднаному Королівстві та Фінляндії [3].

Таким чином можна зробити висновки, що поряд із зростанням частки послуг, проявляється тенденція до випереджаючого збільшення частки фінансових, страхових та інших ділових послуг при зменшенні частки традиційних послуг – торгівлі і транспорту.

Це твердження є справедливим для половини з досліджуваного числа країн (США, Японії, Франції, Італії, Угорщини, Словацької Республіки). В інших частка послуг торгівлі, готелів, ресторанів та транспорту теж зростає, що пов'язано з

безперервним технологічним удосконаленням процесів обслуговування за умов високої конкуренції в глобальній економіці. Під впливом нових технологій старі традиційні види послуг на базі всебічної модернізації набувають «другого дихання». Це можна проілюструвати на прикладі торгівлі США: ця найбільш давня і крупна галузь перебудувала матеріальну базу, бізнес-процеси, ринкову стратегію, формати і методи обслуговування, значно посилити конкурентні позиції і випереджає багато інших галузей за темпами зростання, притоком інновацій, рівнем продуктивності праці та інших ресурсів.

У багатьох видах послуг використовуються наукомісткі технології. Євростат відносить до наукомістких послуг поштовий зв'язок, і телекомунікації, комп'ютери і пов'язану з ними діяльність, наукові дослідження, фінансове посередництво, страхування, оцінку нерухомості, обслуговування бізнесу, освіти, охорону здоров'я, соціальні послуги, рекреаційну, спортивну і культурну діяльність.

Збільшення частки інших видів послуг, до складу яких включаються послуги освіти та охорони здоров'я, зумовлено більш жорсткими вимогами постіндустріального суспільства до якості людського капіталу. Широке розповсюдження у сфері послуг отримали нові технології, передусім інформаційно-комунікаційні (ІКТ).

В США на початку нового століття із десяти галузей з високою часткою ІКТ в складі основних фондів вісім відносились до таких видів послуг як оптова та роздрібна торгівля, ділові послуги, освіта, охорона здоров'я, фінансові послуги і страхування, юридичні служби. На основі інформаційних технологій у багатьох видах послуг відбуваються революційні перетворення: радикально змінюється матеріальна база, характер і зміст операцій. Сформувався цілий комплекс нових галузей, зокрема інформаційного профілю – мобільного телезв'язку, послуг з обробки інформації, розробки програмного забезпечення, системної інтеграції, управління і обслуговування крупних інформаційних систем. Змінились притаманні послугам характеристики: локальна прив'язаність послуг зменшується за рахунок розширення можливостей передачі на відстань на різних носіях і в режимі реального часу. До потоку інтенсивних технологічних змін притягуються

практично всі галузі послуг – від транспорту і торгівлі до сфер охорони здоров'я, освіти, театру, кінематографа. З появою Інтернету, інноваційного механізму підривного характеру, ринок послуг вийшов за рамки реальної економіки. В віртуального господарському просторі нині реалізуються зростаючі обсяги операцій з продажу книжок, комп'ютерів, програмного забезпечення відео- і аудіодисків; здійснюють різноманітні контакти між виробниками і споживачами.

Важливим індикатором ефективності структурних зрушень і просування країни в напрямку розбудови сучасного етапу розвитку – «економіки знань» - є збільшення частки стратегічних секторів економіки, тобто тих видів економічної діяльності, що інтенсивно використовують знання і є вирішальним для забезпечення економічного зростання. За методологією OECD у структурі економіки виокремлюються п'ять стратегічних секторів: *перший* – високотехнологічні види промислової діяльності; *другий* – середньо високотехнологічні; *третій* – пошта та телекомунікаційний сервіс; *четвертий* – фінансові та страхові послуги; *п'ятий* – інші ділові послуги. Окрім зазначених п'яти секторів, до стратегічно важливих віднесені також соціально-орієнтовані види економічної діяльності: освіта та охорона здоров'я, від стану та динаміки яких залежить розвиток людського капіталу.

За методологією OECD, високо- та середньо високотехнологічні види промислової діяльності формують два перших із стратегічних секторів економіки і нині виступають як головні чинники підвищення конкурентоспроможності та забезпечення зростання національних економік.

Відповідно до визначення Євростату, високо-і середньо технологічні галузі охоплюють вісім обробних видів діяльності: виробництво хімікатів і хімічних продуктів, механічний та автомобільний інжиніринг, машинобудування, транспорт, електротехнологія, інформатизація та комунікації, метрологія, контроль, інструментальне виробництва, оптика.

У розвинених країнах світу ці виробництва отримують випереджаючий розвиток, який супроводжується структурними зсувами в бік зростання їх частки як у загальному випуску обробної промисловості, так і економіки в цілому. За

станом на 2008 р. середньозважена частка високо та середньо технологічних виробництв в обробній промисловості в країнах «Великої сімки» досягла 47,3%, а у США близько 50%.

Високий рівень технологій забезпечується концентрацією в обробній промисловості, зокрема, наукових і конструкторських розробок. Нині в галузях цього комплексу функціонують чверть загальної чисельності найбільш висококваліфікованих працівників, що складають інтелектуальний потенціал обробної промисловості – це 43% вчених, більше 80% інженерів, майже 70% техніків та управлінського персоналу. Із загальної суми щорічних асигнувань на НДДКР в обробній промисловості 75% припадає на машинобудівний комплекс.

Домінуючим напрямом технологічного переозброєння є широкомасштабна електроніфікація всього господарства досліджуваних країн, починаючи з галузей матеріального виробництва та закінчуючи науковими дослідженнями, охороною здоров'я, освітою, а також побутом та відпочинком, тобто що охоплює практично всі сфери людського життя та діяльності.

Пріоритети науково-технічного розвитку на загальноєвропейському рівні формулюються в рамкових програмах ЄС зі сприяння НДДКР. Згідно діючої на сьогоднішній день Шостої рамкової програми ЄС (2002-2008 рр.) пріоритетними і середньостроковій перспективі признані сім тематичних напрямів досліджень (у порядку частин витрат):

- інформаційні технології;
- реалізація стійкого розвитку та вирішенні екологічних проблем;
- нанотехнології та нові матеріали, а також нові пристрої та технологічні процеси;
- геноміка та біотехнології для охорони здоров'я;
- авіаційні та космічні дослідження;
- розробка безпечних та якісних продуктів харчування;
- дослідження, сприяння побудові громадянського суспільства, що базується на знаннях.

В усіх країнах ЄС спостерігається зниження частки матеріального виробництва, зокрема сільського господарства (особливо в нових країнах-членах), чому сприятиме поступове скорочення субсидій селянам, гірничодобувної та металургійної промисловості, а також виробництва одягу, взуття та інших товарів масового попиту. Скорочення та поступова ліквідація державних субсидій для окремих галузей обумовлює їх докорінну модернізацію. В ряді країн за рахунок таких країн як автомобілебудування, машинобудування, хімічна промисловість та електротехніка стабілізувалась частка обробної промисловості у ВВП (так, в Німеччині частка промисловості та енергетики у виробництві ВВП у 2000-2008 рр. стабілізувалась на рівні 22,5-23%).

Зниження частки, а у ряді випадків і абсолютних обсягів виробництва промислових галузей у ВВП обумовлено і зараз, і у середньостроковій перспективі наростаючою конкуренцією з боку Китаю, Індії, країн ЮВА, Латинської Америки та ін. Спостерігається тенденція виводу традиційного промислового виробництва за межі ЄС. Одночасно європейські ТНК розширюють на території країн базування виробництво наукомістких товарів і послуг, що забезпечують стратегічне управління іноземними підрозділами та подальшу світогосподарську експансію.

Нинішнє велике значення «старих» галузей в структурі економіки при односторонній світогосподарській спеціалізації породжує високі показники довгострокового безробіття (у Польщі та Словаччині вона перевищує 10%, в Греції та Литві – 5%). Але і в окремих старих країнах-членах все ще значна частка традиційних галузей промисловості, які сильно залежать від перепадів кон'юнктури та в цілому залишаються структурно слабкими, стримує динаміку економічного розвитку. Разом з тим, такі промислові галузі, як автомобілебудування, електроніка, фармацевтика та галузі, що використовують найновіші біотехнології, зростають прискореними темпами, але все більше переміщуються у Східну Європу.

Частка сфери обігу і послуг у виробленому ВВП складає 71% головним чином за рахунок фінансових та ділових послуг, туризму, готельного бізнесу, особливо у Південній Європі. При цьому в ряді країн – старих членів ЄС частка послуг

перевищує 80%. Швидкий розвиток сфери послуг в економічно відсталих країнах ЄС часто пов'язане зі створенням окремих її сегментів практично «з нуля», причому в основному дочірніми структурами іноземних телекомунікаційних компаній, банків, страхових фірм, тощо. Коли вільні та незаповнені ринки будуть захоплені, а попит населення стане близьким до насичення, темпи зростання сервісних галузей уповільняться.

Структурні зрушення на користь високотехнологічних виробництв мали місце як в середньому по країнах «великої сімки», так і в таких невеликих розвинених країнах, як Фінляндія та Ірландія.

Динамічні зрушення на користь високотехнологічних виробництв мали місце і в трансформаційних країнах Центральної Європи, особливо Угорщині, де загальна частка високо- та середньо- високотехнологічних виробництв зросла на 12,8 відсоткових пункти.

Із зазначеного можна зробити два висновки: *по-перше*, на сучасній стадії економічного розвитку в більшості розвинених країн вже існує певна усталеність структури обробної промисловості за технологічним рівнем. *По-друге*, «прорив» в економічному зростанні країн, які на цей час ще відстають від найрозвиненіших країн світу, може бути досягнутим саме за рахунок випереджаючого розвитку високотехнологічних промислових виробництв і розширення експорту їх продукції. Саме такий шлях є характерним для Фінляндії, Ірландії, країн Південної Азії, Угорщини. У 2008 р. продукція високотехнологічних галузей становила більш 30% експорту в Швейцарії, Кореї, США, Об'єднаному Королівстві, Угорщині та Нідерландах [4].

Отже аналіз світових тенденцій галузевих структурних зрушень дозволяє зробити **висновок**, що основні їх напрями пов'язані з розвитком високотехнологічних виробництв, найсучасніших телекомунікаційних технологій та розширенням асортименту послуг для бізнесу та населення. При цьому слід підкреслити, що забезпечення випереджаючого зростання високотехнологічних виробництв є, насамперед, наслідком цілеспрямованої державної політики. Так, стимулювання розвитку європейського простору інновацій, досліджень і розробок,

поруч із створенням інформаційного суспільства, визначено як одне із першочергових завдань Програми поліпшення конкурентних позицій ЄС, прийнятої на Лісабонській Європейській Раді. Стимулювання цивільних НДДКР у передових сферах науки та технології; створення сприятливого підприємницького клімату для здійснення НДДКР; надання підтримки університетам і удосконаленню шкільної освіти є основними напрямками державної науково-технологічної політики більшості розвинених країн [5].

Список використаних джерел.

1. Klark C. Condition of Economic progress. McMillan. 1940.
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. М., 1999.
3. World Development Indicators 2009 / World Bank. – Washington.
4. OESD Science, Technology and Industry Scoreboard 2005. – ISBN. – OESD 2005.
5. Imperatives for Innovation The Second National Innovation Summit 2001. – Washington, D.C., 2008.